

Boštjan M. Zupančič

Človek in njegova pravica

15. december 2007

Zgodovinsko izhajajo človekove pravice iz *Deklaracije o pravicah človeka in državljana*, ki jo je 26. avgusta 1789 dokončno sprejela francoska postrevolucionarna narodna skupščina, konstituanta. Ideja o neodtujljivih, človeku prirojenih itd. naravnih pravicah pa je stara več kot 2500 let in izhaja že iz proklamacije perzijskega kralja Cirusa II. na t. i. Cyrusovem cilindru (iz gline) iz obdobja po zavzetju Babilona leta 539 pr. Kr.

Protislovje, ki ga bomo omenili v tem kratkem prispevku, zadeva prav »naravnost« – ampak dobesedno! – človekovih naravnih pravic. Kot bomo videli, gre prirojenost teh pravic precej globlje, kot bi si Tomaž Akvinski kot začetnik naravnega prava to sploh lahko predstavljal.

Da pa bi lahko malo bolj poglobljeno govorili o človekovih pravicah, si poprej oglejmo tri pojme: prvič, kaj se to pravi »imeti pravico« (do nečesa), drugič, kaj je to »pravica«, in tretjič, kaj je to »človek«.

Imeti pravico

Prvič, »imeti pravico« (do nečesa) predpostavlja, da tistega, kar terjamo, v dejanskosti nimamo. Nobenega smisla nima terjati nekaj, kar tako ali tako imamo. »Imeti pravico« (do nečesa) je prazna abstrakcija, če je tisti, ki misli, da to pravico ima, ne namerava izterjati. Neko pravico terjati, to pa predpostavlja dostop do sodišča, pred katerim je mogoče sprožiti postopek. Ta postopek je v začetku pravne zgodovine predpostavljala obrambo stvari, za katero je človek mislil, da mu pripada (*rei vindicatio*) – pa mu jo je nekdo vzela. To je temeljna pravna paradigma. Zaradi nje je Hannah Arendt trdila, da so človekove pravice v bistvu pravice do postopka, do pravnega procesa, do dostopa do sodišča. Res pa je tudi obratno. Če postopka ni mogoče začeti, to pomeni, da ni pravnega varstva. V nasledku to potem pomeni, da si mora vsak svojo pravico izterjati s silo, z izsiljevanjem, z izkazovanjem vsakršne ekonomske, politične itd. in na koncu fizične premoči. Slednje je seveda anarhija, vojna vseh zoper vse, konec civilizacije in kulture. Barbarizem. Tu te teme ne moremo razviti, toda ni naključje, da je *Klub golih pesti* ta čas v Franciji – v Sloveniji se ta film očitno še ni prijel – najbolj popularen film.

Pravica

Drugič, pravica je torej vedno na nekaj, česar ni – na stanje, ki v realnosti ni dejansko stanje. Seveda je res, da ima vsak posameznik na stotine potencialnih pravic. Te pa iz potencialnega preidejo v kinetično stanje – postanejo aktualne – šele, ko so kratene. Govoriti o pravicah *in abstracto* bi pomenilo govoriti o upravičenjih, s katerimi je zrak okrog pravnega subjekta (človeka) dobesedno nasičen. Te inertne pravice se aktivirajo šele v postopkih, potem ko se nekdo počuti tako ali drugače prikrajšanega. To prikrajšanje denimo Cankarjevega Hlapca Jerneja pa ostaja povsem subjektivno, dokler tega konkretno ne ugotovi neko sodišče in dokler iz te ugotovitve v

realnem svetu ne nastanejo dejanske pravne posledice. Dejanske posledice pa lahko izidejo samo iz dejanske premoči države nad posameznikom. Iz tega logično sledi, da sta državni »red in mir« – to nevladne organizacije rade pozabljajo –, čeprav v dialektični antinomiji z vladavino prava in s človekovimi pravicami, pogoj, da o vladavini prava in človekovih pravicah sploh lahko govorimo. Vladavina prava (s človekovimi pravicami vred) pooseblja moč logike. »Red in mir« izhajata iz nasilnega monopola organizirane državne prisile in v zadnji konsekvenci poosebljata logiko moči.

Človek

Tretjič, subjekt pravice je vedno človek. Da je to od vseh treh najtežje vprašanje, se vidi na primer že po tem, da noseča žena po pozitivnem pravu zarodek lahko splavi. To predpostavlja, da pravo danes embriu oz. fetusu – v rimskem pravu je bilo drugače! – pravne subjektivitete ne priznava. Stvari postanejo še veliko bolj zapletene, ko je govor o (ne)etični uporabi zarodkovih celic. Vendar nas to na tem mestu ne zanima. Tudi se tu ne moremo lotiti zelo aktualnega vprašanja o tem, kakšno minimalno človeškost mora izkazati človeško bitje, da sploh lahko ostane subjekt pravic. Vprašanje je namreč obrnjeno in se navadno glasi: »Kolikšno zverskost mora nekdo izkazati, da izgubi pravico do obstoja?« Tu seveda govorimo o smrtni kazni, ki se je na pravno sceno vrnila, ko se je leta 1976 psihopat Gary Mark Gillmore odrekel pritožbe in s tem privolil v izvršitev smrtne kazni. Z drugimi besedami, smrtna kazen je pravno odrekanje pravice do obstoja. Vendar se žal tudi s tem vprašanjem, ki ga je bil zastavil že Aristotel, tu zaradi pomanjkanja prostora ne moremo ukvarjati.

Zanima nas nekaj veliko bolj metafizičnega pa obenem še bolj aktualnega: nekaj, kar ima opraviti z biološko prvobitnostjo človekove istovetnosti.

Če bi pravice človeka kot človeka poskušali po njihovi pomembnosti postaviti v vrstni red, bi se verjetno sklicevali na običajno lestvico človekovih eksistenčnih potreb. Drugače povedano, človek mora biti nahranjen in napojen, preden bo sploh imel interes govoriti na primer o pravici do zasebnosti. To ne pomeni, da žejen in lačen človek nima pravice do dostojanstva, zasebnosti itd. Vendar je malo verjetno, da bo lačen in žejen to pravico uveljavljal. Fiziološke potrebe so torej prve. Lahko bi celo govorili o pravici do zraka (kisika) kot o nečem, kar je še bolj temeljno od spanca, vode in hrane. Da leta 1789 francoska *Deklaracija o pravicah človeka in državljana* ni govorila o zraku, spancu, vodi in hrani, ne dokazuje kaj dosti. Dejstvo ostaja, da je za človeka spanec bistveno bolj pomemben kot pa njegova zasebnost. V primeru Hutton v. Združeno kraljestvo je Evropsko sodišče za človekove pravice obravnavalo pravico do spanja v hrupni okolici londonskega letališča Heathrow. V nedavni zadevi Tatar v. Romunija je pritožnik dobil astmo in Evropsko sodišče za človekove pravice je tako obravnavalo pravico do čistega zraka v okolici pridelave zlata s cianidi.

Pravica do čistega okolja

Vse te zadeve pa so mačji kašelj v primerjavi z naslednjim problemom. Danes vemo, da smo vsak dan izpostavljeni najmanj sedemsto kemikalijam. Tem kemikalijam še moja generacija *in utero* ni bila izpostavljena. Pred kratkim je bilo na primer znanstveno dokazano, da prekomerna uporaba mobilnega telefona povzroča raka na parotidnih žlezah ob ušesu. Vendar se mobilnemu telefonu,

kajenju, pijači itd. človek lahko odpove in se tveganjem s tem izogne. Če se temu ne odpove, privoli v škodljive posledice, to je, se odpove svojim zadevnim pravicam. Če pa je na primer incidenca rakastih obolenj ta čas zelo visoka v Vipavski dolini, kamor z zahodnimi vetrovi prihaja onesnažen zrak iz Padske nižine v Italiji, se svojem umrlega lahko postavi vprašanje, koga lahko dolžijo in tožijo za smrt svojega bližnjega. Ker nimajo koga tožiti in ker ni jasno, kje bi sploh lahko koga tožili, to pomeni da pravni sistem svoji nalogi ni dorasel. Pravica do čistega okolja, ki je zapisana tudi v slovenski ustavi, ostaja mrtva črka na papirju.

To se zdi tragično? Počakajte, stvar je še precej bolj strašljiva.

Danes je že znanstveno dokazano, da jih je med omenjenimi sedemstotimi kemikalijami precej, ki po navedbah *New Scientist* (1. september 2007) lahko predstavljajo toksičen koktajl. Noseče žene, v katerih krvi so našli zgolj štiri od sumljivih kemikalij, šlo je za ftalate, so rodile dečke, ki so bili kljub svoji kromosomski zasnovi XY v resnici nepopolno maskulinizirani. Ta feminiziranost je bila makroskopsko očitna (hypospadija, kriptorhidizem itd.). To, česar pri tej raziskavi niso obravnavali, kar pa obravnava *American Scientist* v svoji zadnji številki, so zaradi blokade prostaglandina E5 nepopolno maskulinizirani možgani teh dečkov. To bo prišlo do izraza šele z odraščanjem in okoli 20. leta, ko bodo ti »moški« že odrasli. Že desetletja živimo v androgenem svetu, v katerem je po biološki oceni normalno maskuliniziranih le še pet odstotkov populacije. O problemih, ki so s tem povezani, vedo največ objektivnega povedati njihova dekleta in žene. Število razvez, v katerih so pobudnice žene, nezadržno raste, ampak tudi to je le vrh te ogromne ledene gore.

Biti in postati

Še nikoli v človeški zgodovini se ni pripetilo, da bi bili ljudje masovno ukradeni lastni genetski istovetnosti. Bi imel klon pravico reči, da bi bil lahko drugačen? Ima androgen pravico terjati svojo nikoli doživeto moškost? Množično je nastopila banalno-kemično povzročena razlika med eksistenco in esenco. Sartrov eksistencializem tu postane praktično pravno vprašanje: kdo je subjekt človekove pravice, ki gre apriori onstran tistega, kar androgen spričo kemične mutacije dejansko je. Gre za razliko med tistim, kar androgen klinično je na eni strani, ter tistim, kar bi androgen lahko bil, če ne bi bil v sedmem do dvanajstem tednu nosečnosti *in utero* zastrupljen s ftalati na drugi strani. Gre za razliko med biti in postati. Je morda »postati tisto, za kar sem bil genetsko obdarjen«, najbolj temeljna človekova pravica? »Rad bi bil normalen« se tu pretvori v »tožim s pozicije tistega, kar nisem«.

Z moralnega stališča je pravica človeka, da postane tisto, kar genetsko je – Bill Clinton je temu rekel samoaktualizacija –, sicer tako resnična, da bolj ne bi mogla biti, ampak nevarnosti, da bi kdo tožil, ni. Problem je podoben kot v Vipavski dolini, vendar se tu eksistencialistično zaplete. Subjektu pravice se sicer ob njegovih nočnih morah, za katere *Klub golih pesti* predstavlja določen ventil, lahko prične svitati, da je bil ukraden sam sebi – zlasti ker je napoved patološkega narcizma za drugo polovico življenja izredno slaba! Ampak pravo še nikoli ni bilo soočeno s pravico biti tisto, za kar si bil genetsko predviden, da boš postal. Pa nisi. In ne boš. Škarje med biti in postati se s starostjo še bolj odpirajo. Ko sem to omenil nekemu biologu, mi je dejal takole: »Hja, veste, vrsta preživi, če preživi nekako pet odstotkov njenih pripadnikov.«

Treba se je zavedati, da človekove pravice – pa čeprav jih politiki z neznosno lahkostjo omenjajo in jih mediji ter ljudje kot take doživljajo – v resnici niso ne programatska in ne ideološka kategorija. V osemnajstem stoletju svet še ni bil onesnažen. V petdesetih letih, ko je nastala *Evropska konvencija o človekovih pravicah*, je bil bakelit. Plastike ni bilo. Prav je, da je Al Gore dobil Nobelovo nagrado, ampak ljudje vsak dan znova živijo sprevrženo sekvenco iz filma *Klub golih pesti*: subverzija-uničenje-samouničenje. Ko bo pravica do čistega okolja, v katerem ne bo ftalatov, iz ideološke kategorije prerasla v pravico, morda ne bo nikogar več, ki bi jo lahko izterjal.

Morda najbolj resnična zgodba t. i. postmodernosti tako ostaja – celo za prizadetega mladega posameznika, ki se še ne zaveda, za kaj je bil prikrajšan – popolnoma hipotetična. Rim gori, zažgal ga je Neron, imenovan DDT. Senat pa naprej razpravlja. Nas to podučí o tem, kaj je najbolj temeljna pravica človeka? Da je sploh človek?

Boštjan M. Zupančič je predsednik tretjega senata Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu

Boštjan M. Zupančič